

УДК 811.161.1

Аспірантка Федіна О. В.

Дніпровський національний університет ім. Олеса Гончара, Україна

**ОПИС КОНЦЕПТУ ЛЮДИНА У ФРАЗЕОЛОГІЇ РОСІЙСЬКОЇ  
МОВИ: СТЕРЕОТИПИ ПОВЕДІНКИ, ЯКОСТІ, РИСИ  
ХАРАКТЕРУ**

Аспирантка Федина О. В.

Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара, Украина

**ОПИСАНИЕ КОНЦЕПТА ЧЕЛОВЕК ВО ФРАЗЕОЛОГИИ  
РУССКОГО ЯЗЫКА: СТЕРИОТИПЫ ПОВЕДЕНИЯ, КАЧЕСТВА,  
ЧЕРТЫ ХАРАКТЕРА**

Post graduate student Fedina O. V

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**DESCRIPTION OF THE CONCEPT «PERSON» IN THE  
PHRASEOLOGY OF THE RUSSIAN LANGUAGE: STEROTYPES  
OF BEHAVIOR, QUALITY, FEATURES OF CHARACTER**

У мовній картині світу людині відведено важливу роль, оскільки вона є мірилом цінностей, критерієм визначення істинності багатьох речей навколишньої дійсності.

Актуальність статті полягає у дослідженні концепту людина як такого, що є одним з головних у культурі російської мови, розкриває ментальність народу та відображає суспільно-історичну діяльність лінгвоспільноти. Мета дослідження полягає у визначенні структурної організації концепту людина в російській лінгвокультурі, об'єктивованого фразеологічними одиницями, та у виявленні характерних ознак досліджуваного концепту й способів їх маніфестації як прийому представлення людини. Об'єктом дослідження є концепт людина, вербалізований за допомогою фразеологічних одиниць. Предметом дослідження виступають фразеологічні одиниці російської мови, які називають людину та демонструють її суспільно-історичну діяльність. Методи дослідження: компонентний аналіз, контекстуальний аналіз, концептуальний аналіз, описовий (дескриптивний) метод. Методологічною базою роботи послугували праці М. О. Бердяєва, В. І. Кононенка, В. М. Телія, О. Є. Яковлевої та ін. Отримані висновки сприяють поглибленню уявлень про національно-мовну картину світу, про специфіку етнічної свідомості. Проведене дослідження дозволяє глибше зрозуміти культурологічні особливості фразеологічних одиниць на позначення людини.

Практичне значення визначається тим, що отримані результати дослідження знайдуть своє застосування під час укладання фразеологічних, загальномовних, етимологічних, етнолінгвістичних, етнографічних словників, а також може бути корисним для підготовки навчальних посібників для студентів філологічних факультетів та учнів середньої школи, під час написання курсових, магістерських та дипломних проектів.

*Ключові слова:* фразеологія, фразеологічна одиниця, концепт, фразеологічний фонд, картина світу, стереотип.

В языковой картине мира человеку отведено важную роль, поскольку он является мерилom ценностей, критерием определения истинности многих вещей окружающей действительности.

Актуальность статьи заключается в исследовании концепта человек как такового, что является одним из главных в культуре русского языка, раскрывает ментальность народа и отражает общественно-историческую деятельность лингвообъединения. Цель исследования заключается в определении структурной организации концепта человек в русской лингвокультуре, объективированного фразеологическими единицами, и в выявлении характерных признаков исследуемого концепта и способов их манифестации как приема представления человека. Объектом исследования является концепт человек, вербализованный с помощью фразеологических единиц. Предметом исследования выступают фразеологические единицы русского языка, которые называют человека и демонстрируют его общественно-историческую деятельность. Методы исследования: компонентный анализ, контекстуальный анализ, концептуальный анализ, описательный (дескриптивный). Методологической базой работы послужили труды М. А. Бердяева, В. И. Кононенко, В. Н. Телия, А. Е. Яковлевой и др. Полученные выводы способствуют углублению представлений о национально-языковой картине мира, о специфике этнического сознания. Проведенное исследование позволяет глубже понять культурологические особенности фразеологических единиц для обозначения человека.

Практическое значение определяется тем, что полученные результаты исследования найдут свое применение при составлении фразеологических, общезыковой, этимологических, этнолингвистических, этнографических словарей, а также может быть полезным для подготовки учебных пособий для студентов филологических факультетов и учеников средней школы, при написании курсовых, магистерских и дипломных проектов.

**Ключевые слова:** фразеология, фразеологическая единица, концепт, фразеологический фонд, картина мира, стереотип.

In the linguistic picture of the world, man is given an important role, since he is a measure of values, a criterion for determining the truth of many things surrounding reality.

The relevance of the article lies in the study of the concept of man as such, which is one of the main in the culture of the Russian language, reveals the mentality of the people and reflects the socio-historical activity of the linguistic association. The purpose of the study is to determine the structural organization of the concept of a person in Russian linguistic culture, objectified by phraseological units, and to identify the characteristic features of the studied concept and how to manifest them as a reception of a person's idea. The object of research is the concept of man, verbalized using phraseological units. The subject of the research is the phraseological units of the Russian language, which call a person and demonstrate his socio-historical activity. Research methods: component analysis, contextual analysis, conceptual analysis, descriptive (descriptive). The methodological basis of the work was the works of M. A. Berdyaev, V. I. Kononenko, V. N. Telia, A. E. Yakovleva and others. The conclusions obtained contribute to a deeper understanding of the national-linguistic picture of the world and the specificity of ethnic consciousness. The study allows us to better understand the cultural characteristics of phraseological units to designate a person.

Practical value is determined by the fact that the results of the study will find their application in the compilation of phraseological, general language, etymological, ethnolinguistic, ethnographic dictionaries, and can also be useful for the preparation of textbooks for students of philological faculties and high school students, when writing term papers, master and diploma projects.

**Key words:** phraseology, phraseological unit, concept, phraseological foundation, picture of the world, stereotype.

**Огляд та визначення наукової проблеми.** У мовній картині світу людині відведено важливу роль, оскільки вона є мірилом цінностей, критерієм визначення істинності багатьох речей навколишньої дійсності.

**Актуальність** теми наукової статті полягає у дослідженні концепту людина як такого, що є одним з головних у культурі російської мови, розкриває ментальність народу та відображає суспільно-історичну діяльність лінгвоспільноти.

**Мета** статті полягає у визначенні структурної організації концепту людина в російській лінгвокультурі, об'єктивованого фразеологічними одиницями, та у виявленні характерних ознак досліджуваного концепту й способів їх маніфестації як прийому представлення людини. **Об'єктом** опису є концепт людина, вербалізований за допомогою фразеологічних одиниць. **Предметом аналізу** виступають фразеологічні одиниці російської мови, які називають людину та демонструють її суспільно-історичну діяльність.

**Методологічною базою** роботи послуговували праці М. О. Бердяєва, В. І. Кононенка, В. М. Телія, О. Є. Яковлевої та ін. Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні лінгвокогнітивного дослідження фразеологічних одиниць російської мови, які розповідають про людину як представника соціуму, демонструють її діяльність, устрій життя. Отримані висновки сприяють поглибленню уявлень про національно-мовну картину світу, про специфіку етнічної свідомості. Проведене дослідження дозволяє глибше зрозуміти культурологічні особливості фразеологічних одиниць на позначення людини.

**Виклад основного матеріалу.** Людину справедливо вважають найвищим ступенем розвитку усього живого на Землі. Вона є суб'єктом суспільно-історичної діяльності та культури. Тільки людина спроможна фіксувати у мові власний досвід пізнання навколишньої дійсності і, власне, себе, оскільки мова не лише засіб спілкування, але й

сховище національної культури. У мовній картині світу відображається світосприйняття певної етнокультурної спільноти [1; 4, с. 31]. Мова для людини слугує засобом вираження власного національного характеру, психічних стереотипів і норм мовної поведінки свого народу [3, с. 114].

Так, у фразеології помічаємо такі стереотипи поведінки людини:

- з позитивним значенням:

*Быть в фаворе* – бути до вподоби, користуватися прихильністю. Наприклад: «Знаю, что люди, о которых буду говорить, не в фаворе обретаются (Н. Лесков, «Кадетский монастырь»);

*Быть без ума от кого, чего; быть без памяти от кого, чего; быть без души* – бути у захваті від когось або чогось. Наприклад: «У него в этой дырке мог поместиться еще один зуб, и мы были без ума от этой Санькиной дырки. Как он в нее циркал слюной» (В. Астафьев, «Последний поклон»)

*Вкладывать душу* – віддаватися чомусь цілком, повністю, робити щось захоплено, з любов'ю. Наприклад: *Она вложила душу, и старание, и даже талант в последний всплеск темы, которую приходилось закрыть* (В. Маканин, «Ключарев и Алимущкин»);

*Горы сворачивать* – робити велику справу, яка потребує надзвичайних зусиль. Наприклад: *Ему показалось, что она облегченно вздохнула, когда он поднялся. «Интересу ко мне никакого! Дак и с чего интерес-то? Подумаешь, горы свернул. Расселся, советы даю – хорош гусь! Не знала, наверне, как избавиться»* (В. Шугаев, «Дождь на радунницу»);

*Грызть гранит науки* – наполегливо вчитись (Степан ушёл на фронт в первые же дни, а я на войну не попал, потому что правая нога не сгибалась в колене. Так что мне повезло – пока мои сверстники воевали, я учился в университете, грыз гранит математической науки (Н. Евдокимов, «Сёстры»);

*Душа на небе – відчувати велику радість, щастя. Наприклад: «Михаил уже сколько раз сегодня проходил мимо этих ворот, а вот подошел к ним сейчас, и опять душа на небе. Чудо-ворота!» (Ф. Абрамов, «Дом»);*

*Душа лежит; сердце лежит к чему-либо – є інтерес, зацікавленість, симпатія до чогось. Наприклад: Не цепляй парня. Раз у него душа к цветку лежит, значит, такая его душа (В. Астафьев, «Последний поклон»).*

- з негативним значенням:

*Быть не в своей тарелке – незатишно, дискомфортно; не на належному місці, поза звичної обстановки; в поганому настрої, не в настрої, бути в незручному становищі («Любезнейший! Ты не в своей тарелке. С дороги нужен сон» (А. Грибоедов, «Горе от ума»);*

*Палец о палец не ударитъ – не вжити навіть найменших засобів, не докласти зусиль (Какие тут шутки, гражданин священник, — мгновенно наёжился Ярошенко. – Люди пухнут идохнут от голода, а вы и ваш бог палец о палец не ударили (В. Речмедин, «Весенние грозы»);*

*В печёнках сидеть – надокучити, дуже допекти, вимучити, огиднути («Приятель этот давно сидел в печёнках у налоговиков, руоповцев и не только у них, но любопытен был, собственно, не он сам, а «мальчишники», которые с завидной регулярностью устраивались в его квартире» (М. Серова, «Братья должны умирать»);*

*В сердцах – діяти необдуманно у стані емоційного напруження, сплеску емоцій («Был в древности народ, к стыду земных племён, который до того в сердцах ожесточился, что противу богов вооружился. (И. Крылов, «Безбожники»);*

*В час по чайной ложке – діяти повільно, нерішуче, з зупинками, із зайвими проміжковими повторами; мається на увазі, що результат певної дії досягається повільніше, ніж того очікують («Сидит себе в ларьке тихий частник и торгует турецкими трусами-шортами в час по чайной ложке... (А. Белозеров, «Чайка»).*



У мовній картині світу про людину йдеться як про біологічну істоту, яка являє собою високоорганізовану матерію, має високий інтелект і складну психічну організацію [6, с. 27]. Образ «людина» в базі фразеологічного фонду направлений на відображення особливостей цього універсального ключового концепту в історії культури всього загальнолюдського [5].

Людина є особистістю, якій властиві різні якості та риси характеру. Фразеологія відображає як позитивні, так і негативні характеристики людини. Часто складова фразеологізмів цієї групи відрізняється відсутністю саме компоненту *людина*, який замінюється субстантивованим прикметником, за допомогою якого моделюється характеристика. Серед позитивних якостей, відображених у фразеологізмах, спостерігаємо такі:

- доброта (*по доброте душевной; слепая доброта*);
- мудрість (*ума палата; мудрость змея*);
- хоробрість (*во хмелю ты, дурень, как тигр храбрый, а в лаве – как курица мокрая; храброе сердце*);
- відвага (*рыцарь без страха и упрёка; отвага города берёт*);
- щедрість (*хлеб соль; милости просим; щедрая рука не скупа*);
- енергійність (*что есть духу; не слыша под собой ног*),

Серед негативних знаходимо:

- лінощі (*лодыря гонять; плевать в потолок, Ваньку строит, Ваньку валяют*);
- бідність (*сводит концы с концами; гол как сокол*);
- жадібність (*зимой снега не выпросишь; собака на сене лежит, сама не ест и скотине не даёт; ты, брюшко хоть лопни, а добро не оставайся*).

Отак, в оцінці якостей і рис людини яскраво виражені типові для неї та суспільства властивості. Порядна

людина – добра, мудра, щедра, а погана – лінива, скупа, нерозумна, а тому й бідна (матеріально або духовно).

**Висновки.** Спроби розкрити такий складний феномен як «людина» за усіх часів мали місце у філософських, фізичних і метафізичних вченнях. Наприклад, Піфагор вважав, що існує позитивний принцип, за яким створені порядок, світло і чоловік, та негативний, що створив хаос, темряву і жінку.

Найбільш точне співвідношення цілісного і біологічного як в людині, так і в суспільстві, відбиває концепція цілісної (інтегральної) соціальної природи людини. В. І. Вернадський висунув теорію про ноосферу, де людині відведено роль істоти соціальної, в якій поєднуються властивості та закономірності мікрокосму (йдеться про біологічну форму матерії).

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити припущення, що концепт *ЛЮДИНА* вкотре доводить положення про національну специфіку фразеологічного образного зображення об'єктивного світу. Поглиблюючись культурно й історично, формуючи ціннісну систему, традиції, звичаї конкретного народу, його світорозуміння концепт *людина* закріплюється в національних мовних картинах світу.

У працях М. О. Бердяєва стверджується, що душа здатна пов'язувати в одне ціле як християнські, так і язичницько-міфологічні уявлення про навколишній світ. «У свідомості росіянина завжди стикаються два елементи – прадавнє, природне і православне, яке прийшло з Візантії. Сюди входить отриманий аскетизм, бажання пізнати більше про потойбічний світ» [1, с. 8].

У В. С. Непомнящого в книзі «Пушкін. Російська картина світу» знаходимо думку про те, що у світі присутній образ особливої «російської духовності». Це пояснюють особливими ціннісними орієнтаціями російської культури. На заході християнство зорієнтоване на людину реальну, якою вона є зараз, а православ'я говорить про те, що людина має стати такою, якою

задумав Бог, тобто не співвіднесений з Христом людський ідеал. Такі відмінності демонструють різницю в ієрархії цінностей. Якщо розглядати громадянську позицію цієї ієрархії, то її вершину направлено на захід, де головує позиція про права людини, особистості. Східне християнство віщає про обов'язки людини, про внутрішні цінності, чому саме слугують заповіді. Якщо захід націлений на успіхи цивілізації, тобто матеріальної сфери, то схід – на духовну культуру [7].

Ментальність народу актуалізується в найбільш значимих мовних концептах культури, головним завданням яких є відображення національних пріоритетів та ідеалів. Доки існує лінгвокультурна спільнота, культурні концепти зберігають свою традиційну форму та значення, навіть піддаючись частковим змінам під впливом історичних обставин та інших культур.

Мовна картина світу відображає спосіб мовленнєво-відновлювальної діяльності, характерної для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними і національними цінностями.

Якщо в мовній картині світу бачимо позначення «вузлів» концептуальної картини світу, то з цього логічно випливає, що для знаходження відмінностей менталітетів народів необхідно зіставити не лише явища всіх мовних рівнів, які є лише вершиною айсберга, але й реконструйовані за мовними рефlekсами одиниці концептуальних рівнів. Необхідно вивчити основу, яка визначає категоризацію і специфіку граматики в широкому розумінні.

#### *Бібліографія*

1. Бердяев М. О. Основные проблемы русской мысли XIX-XX вв. Париж, 1942. 246 с.
2. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на мат-лі укр. та рос. мов). Київ: Мовознавство, 1996. 270 с.



3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва: Издательство МГУ, 1999. 341 с.
4. Мокиенко В. М. Проблемы взаимодействия языка и культуры: исторические корни славянской лексики и фразеологии. Москва, 2000. 106 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры, 1996. 288 с.
6. Яковлева А. А. Национально-географические стереотипы или зеркало души. Москва, 2006. 189 с.
7. Мокиенко В. М., Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь. АСТ, Астрель, Русские словари. — Режим доступа: [livelib.ru: https://www.livelib.ru/author/181165/top-a-m-melerovich](https://www.livelib.ru/author/181165/top-a-m-melerovich)

УДК 811.111 '37

д. філол. н., професор Шепель Ю. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна,  
e-mail: 123zub@ua.fm, mob.: +3 8067-633-1952; ORSID ID <https://orcid.org/0000-0002-3182-3128>; Journal ID:3498

## **ІСТОРИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ОПОЗИЦІЮ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

д. філол. н., професор Шепель Ю. А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина;  
e-mail: 123zub@ua.fm, mob.: +3 8067-633-1952; ORSID ID <https://orcid.org/0000-0002-3182-3128>; Journal ID:3498

## **ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ОППОЗИЦИЮ «СВІЙ – ЧУЖОЙ» В АНГЛИЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА**

Doctor of Science (Philology), full professor Shepel Yu. A.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine;  
e-mail: 123zub@ua.fm, mob.: +3 8067-633-1952; ORSID ID <https://orcid.org/0000-0002-3182-3128>; Journal ID:3498

## **A HISTORICAL VIEW OF THE OPPOSITION "OWN — ALIEN" IN THE ENGLISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD**

Відображаючи між- / внутрішньоетнічні відносини, опозиція «свій-чужий» пов'язана з такими психологічними явищами як формування етнічної (національної) самосвідомості, соціальної поведінки та ін. Уявлення, що пов'язані з таким протиставленням, їх оппозитивний характер обумовлені процесом становлення, розвитку та зміни взаємин людей зі світом